

Сологуб Л. В.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТАКТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАПРУГИ В СУЧАСНОМУ НАУКОВО-ДИДАКТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

Анотація. У статті розглядаються різноманітні лексичні та синтаксичні засоби, необхідні для вираження тактики психологічної напруги в сучасному науково-дидактичному дискурсі в галузі екології.

Ключові слова: науково-дидактичний дискурс, тактика психологічної напруги, експресивна лексика, негативна семантика, кількісні дані, акронім, пасивний стан, прийом контрасту, інверсія, повтор, умовні речення.

Постановка проблеми. Актуальним у сучасній лінгвістиці дослідники виділяють антропоцентричний підхід, що дозволяє розглянути мовні явища з урахуванням мовної особистості, вивчаючи функції мови на тлі взаємодії мови і суспільства, адже, як справедливо зазначає О.С. Кубрякова, завдання сучасного мовознавства полягає у вивченні впливу людини на мову, яку вона використовує, а також впливу природної мови на поведінку та мислення людини [1, с. 214]. Важливою проблемою залишається вивчення стратегій і тактик, які використовує адресант для передачі інформації та впливу на адресата.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд стратегій і тактик різних типів дискурсу займає чільне місце у сучасному мовознавстві. Зокрема, стратегії і тактики у науковому дискурсі досліджували О.М. Ільченко, О.І. Багрій, в екологічному – І.О. Розмаріца, О.В. Бабире, у навчально-педагогічному – А.Р. Габідуліна, М.Ю. Олешков. Однак дослідники ще не приділили достатньо уваги тактикам негативного зображення екологічних явищ, що і зумовило актуальність статті.

Мета статті полягає у зображенні різноманітних лексичних та синтаксичних мовних засобів, необхідних для вираження тактики психологічної напруги у сучасному НДД у сфері екології. Роботу виконано на матеріалі сучасних англомовних підручників з екології для вишів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап взаємодії природи та суспільства характеризується загостренням екологічних проблем, які загрожують якості життя та самому існуванню людини, оскільки в основі всіх глобальних викликів лежить антропологічна причина. Тому тактика створення психологічної напруги передбачає вплив на емоційну сферу адресата, який викликає в нього стан тривоги, занепокоєння, роздратування тощо і, як наслідок, бажання протистояти негативним явищам. Ця тактика у підручниках з екології реалізується за допомогою емоційно навантажених різнорівневих елементів.

Особливого значення у науково-дидактичному дискурсі (НДД) у сфері екології набувають слова з експресивною конотацією, які передають зміст із збільшеною інтенсивністю, виражаючи внутрішній стан адресанта [2, с. 15], завдяки чому дискурс насичується експресивними ефектами, які роблять його образним та виразним. Саме використання евалюативної

лексики дозволяє стверджувати про симбіоз науково-дидактичного та публіцистичного дискурсів. Публіцистика у екологічному НДД завдяки своїй природі активно втручається в громадське життя суспільства та кожного індивідуума зокрема, дає оцінку певних екологічних явищ, тенденцій та процесів, і тим самим формує громадську думку. Експресивна конотація у підручниках створюється морфологічними та лексичними способами.

Негативне значення передається морфологічними засобами: автори використовують іменники з префіксами *over*, *under* та дієслова з префіксами *dis*, *mis* тощо, наприклад: *Many people worry that overpopulation will cause resource depletion and environmental degradation that threaten the ecological life-support systems on which we all depend* [15, с. 125]; *Children and the elderly are the most vulnerable, they are likely to suffer disproportionately with both warmer temperatures and poorer air quality* [16, с. 382]. Використання у наведених текстових фрагментах іменника *overpopulation* та прилівника *disproportionately* робить їх емоційно насиченими, що викликає в адресата почуття тривожного стану.

Використання слів із негативною семантикою допомагає адресанту передати психологічне напруження у дискурсі підручника. У прикладі *Hunting and poaching are often posited as the main cause for the decline and disappearance of wild animal species* [13, с. 450] продуцент вживає віддієслівні іменники *hunting* і *poaching* із семою *блвствво*. Результатом цих дій є зменшення та зникнення певних видів фауни дикої природи, які виражені іменниками із семантичним значенням *зменшення decline і disappearance*.

Опора на кількісні дані є також типовим механізмом впливу на адресата і створення негативного образу «чужого» у підручниках з екології, потрібним для зображення психологічної напруги. Як приклад, розглянемо такий уривок: *At the beginning of the modern era – in A.D. 1 – the number of people in the world was probably about 100 million, one-third of the present population of United States. In 1960 the world contained 3 billion people. Our population has more than doubled in last 40 years, to 6.8 billion people today. In the United States, population increase is often apparent when we travel. Urban traffic snarls, long lines to enter national parks, and difficulty getting tickets to popular attractions are all symptoms of a growing population. If recent human population growth rates continue, our numbers could reach 9.4 billion by 2050* [14, с. 6]. Тут окреслено важливу для сучасного суспільства проблему – зростання населення Землі, наслідком якої стали пробки на міських дорогах, довгі черги в парки та популярні місця. Концентрація кількісних даних не лише підсилює вірогідність наведеного матеріалу, а й примушує адресата хвилюватися про ситуацію на нашій планеті, викликає психоемоційний стан занепокоєння.

У підручниках широко використовують *принцип порівняння*, який посилює тиск на свідомість адресата, підкреслює експресивно-емоційний відтінок певного фрагменту, наприклад: *A child suffering from severe marasmus is generally thin and shriveled, like a tiny, very old starving person* [15, с. 174]. У вищевказаному прикладі адресант за допомогою прийменника порівняння *like* і лексикою з пейоративним значенням порівнює дитину, яка страждає від маразму (загального виснаження організму, спричиненого поганим харчуванням), із старою людиною, що голодує.

Грамматичним засобом вираження тактики психологічної напруги в екологічних текстах є використання конструкцій із дієсловами пейоративної семантики у *пасивному стані* замість активного з метою залишити суб'єкта дії «поза кадром», наголосити на самій дії, позначити її у статичній, і тим самим зосередити на ній емоційне навантаження фрагмента, що сприяє його експресивності [3, с. 157]. Прикладом слугує таке речення: *Home gardening has been banned in Katowice, Poland, because vegetables raised there have unsafe levels of lead and cadmium* [15, с. 350]. У ньому вжито дієслово доконаного часу у пасивному стані із негативною конотацією (*has been banned*) та дієприкметник минулого часу (*raised*), не конкретизовано час проведення дії та її агенса, але акцентовано увагу адресата на об'єкті самої дії (*home gardening, vegetables*), що представляє описувану проблему як відому, значну.

Використання *інтенсифікаторів* оцінки предмета висловлення створює прагматичний ефект виразності текстового фрагменту, підкреслюється емоційна тональність тривоги. Зокрема, у нижчевказаному прикладі *The effects of oil pollution from slicks are most visible among sea birds and sea mammals* [15, с. 113] автор використовує прикметник у найвищому ступені порівняння *most visible* для вказівки найвищого ступеня якості іменникової фрази *effects of oil pollution from slicks*, тим самим підвищуючи тривожний емоційний стан читача за дані дії на навколишнє середовище.

У текстах підручників з екології вживають і спеціальні *акроніми* з метою створення в адресата негативного емоційного враження про предмет чи явище, наприклад: *No one wants to live near a waste-disposal site, be it a sanitary landfill for municipal waste, an incinerator that burns urban waste, or a hazardous-waste disposal operation for chemical materials. This attitude is widely known as NIMBY («not in my backyard»)* [14, с. 530]. Для зображення проблем із відходами використовують акронім *NIMBY* із поясненням-парентезою (*not in my backyard*), який негативно характеризує опозиційне ставлення мешканців до змін і розвитку.

У прикладі *Biodiversity researchers summarize most important causes of premature extinction using acronym HIPPCO: Habitat destruction, degradation, and fragmentation; Invasive (nonnative) species; Population and resource use growth (too many people consuming too many resources); Pollution; Climate change; and Overexploitation* [17, с. 159] адресанти в описі проблеми зникнення видів на Землі підсумовують її у вигляді акроніма *HIPPCO*, який надалі буде викликати негативні емоції адресата, змушувати його як майбутнього професіонала і людину замислюватися над проблемами довкілля.

У науково-дидактичних текстах функціонують експресивні синтаксичні конструкції, які впливають на психоемоційну сферу реципієнтів дискурсу. Це стосується, зокрема, *проблемних заголовків-запитань*, які є виразними та емоційними стилістичними фігурами. Наприклад, заголовок-запитання *What*

Does the Future Hold? [16] поглиблює експресію викладеного матеріалу, змушує адресата з тривогою замислитися над своїми споживацькими діями по відношенню до природи та змінити своє ставлення до неї, якщо він хоче зберегти її у належному стані для своїх нащадків.

Важливим у створенні психологічної напруги є *прийом «yes...but...»* (термін О.М. Ільченко) [4, с. 14], коли спочатку зазначається позитивний, а потім негативний момент ситуації. Для прикладу розглянемо такий уривок: *Sometimes, just when we think we are helping the environment, we find we've created another problem. The case of methyl tertiary-butyl ether (MTBE), an oxygenate from natural gas that increases octane levels, is a good example. In 1990, the Clean Air Act mandated that MTBE be added to the gasoline in parts of country that had ozone problems. So for next few years, MTBE was added to gasoline. Marketing campaigns even convinced us that higher octane gasoline was better for your car. Gasoline burns cleaner and with fewer emissions when MTBE is added. Unfortunately, it was not the perfect additive everyone thought it was. It turns out that MTBE is a serious groundwater pollutant. MTBE is less toxic than benzene, the most hazardous gasoline-related groundwater pollutant in United States. But like benzene, MTBE can change the color of groundwater and cause it to smell and taste like turpentine in smallest quantities* [19, с. 179–180]. Вже у першому реченні адресантом визначено головну думку фрагмента антитезою із дієсловами процесуальності (*are helping*) та результату (*'ve created*), підсилену екземпліфікацією – розповіддю про застосування метил-терт-бутилового ефіру для збільшення октанового числа автотранспортного палива (*yes-модель*). Використання прислівника із негативною конотацією *unfortunately* та прикметника із негативною конотацією у найвищому ступені *the most hazardous* дозволяє адресанту навести контраргумент (*but-модель*), який примушує адресата відчувати певну психологічну напругу і схвильованість, викликаючи складність обговорюваної проблеми.

Для підсилення психологічної напруги у підручниках з екології використовують *прийом контрасту*, коли послідовно поляризується декілька екологічних явищ або понять за допомогою протиставних дискурсивних маркерів *but, although, whereas, despite, however, nevertheless*. Вони поєднують зміст одного висловлення зі змістом іншого, який порушує очікування адресата, що створює, на думку О. В. Александрової, ефект несподіваності та емоційної напруги [5, с. 180], наприклад: *Understandably, but nevertheless disturbingly, reserves have often been established on land that no one else wants. Areas of high species richness and distributions of endangered plant and animal species often overlap with human population centers* [12, с. 647].

У деяких випадках контраст передається за допомогою соціолінгвістично обумовлених словосполучень, наприклад, *Where upper class whites can «vote with their feet» and move out of polluted and dangerous neighborhoods, blacks and other minorities are restricted by color barriers and prejudice (overt or covert) to less desirable locations* [15, с. 39]. Присутність у фрагменті словосполучень *upper class whites* та *black and other minorities*, які є ознаками дискурсу расизму [6], роблять цей текстовий фрагмент експресивним, викликають у сучасного читача негативні емоції.

Порядок слів у реченні може так само вплинути на психоемоційний стан адресата. Адресанти інколи порушують відоме канонізоване правило порядку слів (термін М.П. Брандес) [7] в англійському реченні для надання фрагменту додаткової виразності. До таких засобів належить *інверсія* (свідоме порушення

порядку слів) як своєрідний засіб впливу, який надає можливість адресанту «повернути вектор комунікації у потрібне русло» [8], виділяючи найбільш значущу та інформативну частину речення, наприклад: *For many of the world's women and children, life is an endless struggle for survival, focusing on the daily requirements for firewood, clean water, and food* [18, с. 574]. Розташування додатка (*for many of the world's women and children*) у препозиції до підмета (*life*) зосереджує увагу адресата на ньому, що збільшує експресивне навантаження речення.

Використання різних видів *повтору*, як різновиду експресивних конструкцій з метою особливої емпіфізації висловлень [9, с. 15] посилює психологічну напругу в текстах англійських підручників з екології. Приміром, у реченні *Clear-cut forests regrow relatively quickly in New England, but very slowly in Siberia, where current logging is expanding* [15, с. 94] використання семантичного повтору на основі векторної антонімії (*relatively quickly*:*very slowly*) із функцією протиставлення при описі площ молодих лісових насаджень посилює виразність фрагменту та загострює увагу реципієнта на негативному явищі – вирубуванні лісів.

Використання синонімічного ряду з негативною семантикою є характерним для емоційної ораторської промови, що зближує НДД у сфері екології з риторичним дискурсом. Даний прийом у підручниках зустрічається при експресивному описі розграбування та знищення людиною природних багатств, які сильно впливають на свідомість адресата, наприклад: *Whenever human invade an area, the habitats of many organisms are disrupted or destroyed, which contributes to their extinction* [18, с. 374]. Використання дієслів із семою «знищення» *disrupted* і *destroyed* поруч із пейоративно-забарвленими лексемами *invade* та *extinction* значно підсилює негативну зарядженість фрагменту та, відповідно, впливає на психіку та емоції адресата.

Значну роль у створенні психологічної напруги у підручниках з екології набувають *підрядні умовні речення*, які вказують на умову, що окреслює здійснення певної негативної дії. У досліджуваних прикладах такі речення належать до так званого першого типу умовних речень, оскільки вони передають реальний стан речей на планеті: збільшення антропогенного фактору впливу на довкілля і порушення хиткої рівноваги між природою і суспільством, наприклад: *If workers are unable to distinguish hazardous waste from other kinds of waste materials, hazardous wastes are not properly disposed of* [16, с. 416]; *Houses fall into ruin, automobiles rust, and appliances wear out unless work is done to maintain them* [16, с. 74]. У першому реченні причинно-наслідкове значення умовності посилюється від'ємним прикметником *unable* та негативною часткою *not*, а у другому – адресант імплікує негативну думку через сполучник умовності *unless*, який вже у своїй семантиці містить заперечне значення. Хоча оптимізм по відношенню до негативного явища спирається на принцип «могло б бути і гірше» [10, с. 269], такі фрагменти постійно викликають та підтримують в адресата стан тривоги, примушують думати і хвилюватися про стан навколишнього середовища.

Вживання умовного способу так званого другого та третього типів, які припускають можливі наслідки певних дій та слугують вираженням застереження щодо певного прогнозу, у текстах підручників з екології незначне, оскільки ці граматичні явища надають зображуваний інформації псевдорационального пояснення [11, с. 14], тоді як НДД характеризується об'єктивністю фактів. Проте можна навести деякі приклади вживання

таких структур: *If ice were heavier than liquid water, it would sink to the bottom of the oceans, lakes, and rivers. If water froze from the bottom up, shallow seas, lakes, and rivers would freeze solid. All life in the water would die because cells of living organisms are mostly water, and as water freezes and expands, cell membranes and walls rupture. If ice were heavier than water, the biosphere would be vastly different from what it is, and life, if it existed at all, would be greatly altered* [14, с. 370]; *Without biodiversity, most life would have been wiped out long ago* [17, с. 4]. Акцент на наслідках можливих негативних ситуацій (зміні життя на планеті) у цих реченнях порушує душевний спокій адресата, змушує його хвилюватися про можливі екологічні небезпеки.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Таким чином, використання у НДД з екології морфологічних і лексичних засобів та синтаксичних конструкцій створює у його текстах психологічну напругу, яка впливає на психоемоційний стан адресата, примушує його відчутно переживати за проблеми довкілля. Провокування таких реакцій можна розглядати як своєрідну емоційну фахову підготовку майбутнього еколога, адже гостре відчуття загроз навколишньому середовищу та моральна готовність їм протистояти є підґрунтям ідеології екологічної науки та важливими складовими професійної придатності фахівця у цій сфері. Перспективним буде дослідження стилістичних засобів, які необхідні для вираження тактики психологічної напруги у сучасному науково-дидактичному дискурсі у сфері екології.

Література:

1. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт прагматического анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М.: Изд-во РГГУ, 1995. – С. 144–238.
2. Арнольд И.В. Интерпретация художественного текста: типы выдвигения и проблемы экспрессивности / И.В. Арнольд // Экспрессивные средства английского языка. – Л.: Изд-во ЛГПИ, 1975. – С. 11–20.
3. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози) / Р.П. Зорівчак. – Львів, Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
4. Ільченко О.М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.М. Ільченко – К., 2002. – 37 с.
5. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса. На материале английского языка: учеб. пособие / О.В. Александрова. – М.: Высш.шк., 1984. – 211 с.
6. Reisl M., Wodak R. 'Race', racism and discourse. An interdisciplinary, historical and methodical overview / M. Reisl, R. Wodak // Discourse and Discrimination. Rhetorics of racism and antisemitism. L. – NY: Routledge, 2001. – P. 1–30.
7. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс: учебник / М.П. Брандес. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
8. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса: монография / А.В. Олянич. – Волгоград: Парадигма, 2004. – 507 с.
9. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования): учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.» – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1981. – 294 с.
10. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
11. Тхоровська С.В. Ідеологічний дискурс англійської преси (лінгвокогнітивні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Тхоровська С.В. – Львів, 2010. – 17 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

12. Begon M. Ecology: from individuals to ecosystems / M. Begon, C.R. Townsend, J.L. Harper. – 4th ed. – Blackwell Publishing Ltd, 2006. – 759 p.
13. Boersema J.J., Reijnders L. Principles of environmental sciences / J.J. Boersema, L. Reijnders. – Springer, 2009. – 542 p.
14. Botkin D.B. Environmental science: earth as a living planet / D.B. Botkin, E.A. Keller. – 8th ed. – John Wiley & Sons, Inc, 2011. – 630 p.
15. Cunningham W.P. Environmental science: a global concern / W.P. Cunningham, M.A. Cunningham, Barbara Woodworth Saigo. – 8th ed. – New York: McGraw-Hill, 2005. – 600 p.
16. Enger E.D. Environmental science: a study of interrelationships / E.D. Enger, B.S. Smith. – 12th ed. – New York: McGraw-Hill, 2008. – 485 p.
17. Miller G.T. Environmental science / G.T. Miller, S.E. Spoolman. – 13th ed. – Brooks/Cole, Cengage Learning, 2010. – 528 p.
18. Raven P.H. Environment / P.H. Raven, L.R. Berg, D.M. Hassenzahl. – 7th ed. – John Wiley & Sons, Inc, 2010. – 632 p.
19. Williams L. Environmental science demystified / L. Williams. – New York: McGraw-Hill, 2005. – 413 p.

Сологуб Л. В. Языковые формы выражения тактики психологического напряжения в современном научно-дидактическом дискурсе в сфере экологии

Аннотация. Статья посвящена анализу различных лексических и синтаксических конструкций, необходимых для выражения тактики психологического напряжения в современном научно-дидактическом дискурсе в сфере экологии.

Ключевые слова: научно-дидактический дискурс, тактика психологического напряжения, экспрессивная лексика, негативная семантика, количественные данные, акроним, страдательный залог, прием контраста, инверсия, повтор, условные предложения.

Solohub L. Linguistic means of expressing tactic of psychological pressure in modern academic ecological discourse

Summary. The article focuses on different lexical and syntactical means used to express the tactic of psychological pressure in modern academic ecological discourse.

Key words: academic discourse, tactic of psychological pressure, expressive lexis, negative semantics, statistical data, acronym, passive voice, principle of contrast, inversion, repetition, conditional sentences.